

פרק המישי

זמירה בכרם וגיזומים במטע

לאור הדיון הכללי בפרק הקודם בעניין האפשרות להחזיר עשיית מלאכות משום הפסד, או פעולות שאינן מלאכות לאוקמי אילנא, ננסה כעת לבחון את היישום המעשי של כללים אלו לגבי מספר שאלות קריטיות לגבי האפשרות לשמירת השמיטה בימינו ללא הפקעה.

שאלת הזמירה בכרם מהווה שאלת מפתח ראשונה, כיוון שללא מציאת תחליף נאות לזמירה האסורה, קשה יהיה לוותר על השימוש בהיתר המכירה. שאלה זו, מסתעפת גם לשאלת הגיזומים בכלל, ובמטעי האפרסק והקטרינות בפרט. גם שם, ללא מציאת פתרון ותחליף לגיזום האסור, קשה יהיה לקיים את המטע ללא היתר המכירה.

פרטי שאלה זו ידונו בפרק זה. שתי שאלות נוספות שידונו בפרקים הבאים הן שאלת האפשרות לדילול פירות במידת הצורך, ושאלת האבקת מטעים - בכלל, והאבקת תמרים - בפרט, שאף הן פעולות שלא ניתן לוותר עליהן, ויש ספק לגבי האפשרות לבצען ללא היתר המכירה.

1. היתר זמירה - לאוקמי אילנא או משום הפסד?

מלאכת הזמירה בכרם הינה מהמלאכות שנאסרו במפורש בתורה, ולכן לאור הגדרת לאוקמי בפרק הקודם אין אפשרות להתירה מטעם זה, שהרי אין ספק שהיא מלאכת הכרם המובהקת ביותר, והיא בכלל מלאכות השדה והכרם. עם זאת, יש לדון אם אין מקום להתירה משום היסוד השני שראינו בפרק הקודם, והוא דבמקום פסידיא לא גזרו רבנן. ואף אם מדובר במלאכה האסורה במפורש בתורה, הרי בזמן הזה, כיוון ששמיטה מדרבנן, אין הזמירה אסורה אלא מדברי חכמים, וכפי שראינו לעיל, יש מקום להתירה אם אמנם יתברר שמדובר בהפסד מוחלט של העצים או היבול, ובדומה להפסד שבחסרון ההשקיה.

אמנם לעיל עמדנו על כך, שאין מקום להחזיר לזרוע בשביעית מטעם הפסד גם כאשר שביעית מדרבנן. ולכאורה, היה מקום לטעון שזמירה מבחינה זו דומה לזריעה, שהרי גם היא כזריעה גורמת ליצירת הפרי, וממילא, העובדה שיהיה הפסד מוחלט בהימנעות מזמירה, איננה מצדיקה לזמור, כמו שההפסד המוחלט הכרוך בהימנעות מזריעה איננו מתיר זאת, שהרי זה בדיוק מה שאסרה התורה ומה שגזרו חכמים מדבריהם, למרות היותם מודעים להפסד הכרוך בכך. אלא שבאמת יש מקום לחלק בין השניים. ראשית, כיוון שבניגוד להפסד מחמת חוסר זריעה, שהינו ההפסד שיש במניעת היבול שהיה יכול לצמוח בשביעית, הרי שבמקרה של זמירה ההפסד הינו הפסד לעץ כולו שיפגע מחמת עומס רב. שנית, בניגוד למקרה של הימנעות מזריעה, במקרה של הימנעות מזמירה יהיו

פירות רבים מאוד שילכו לאיבוד בגלל גודלם המזערי, ולכן, כאן מדובר בהפסד פירות שקיימים גם ללא הזמירה, והזמירה למעשה גורמת להצלתם ולא ליצירתם כמו בזריעה¹.

על פי המקובל והידוע כיום (ובודאי שבעניין זה יתכנו שינויים בין תגובת הכרם כיום ובין תגובת הכרם בעבר או בעתיד), חוסר זמירה מוחלט בשמיטה בכרמי מאכל מטופלים, אמנם יביא להפסד מוחלט של הפירות, וכן לפגיעה משמעותית בכרם גם לגבי השנים הבאות לאחר השמיטה. מדובר על נזק, שלכאורה, איננו פחות מהנזק של חוסר השקיה במשך שנה, לכן הזמירה נכנסת תחת הגדרת ה"חזון איש" אותה ראינו בפרק הקודם "שביעית אסורה במקום פסידא, והתירו רק במקום שאי אפשר לעמוד ורק דברים הכוללים את הרבים ולא כל מאורע של יחיד התירו". ואע"פ שיתכן שבעבר לא כך היה, הרי שבשיטות הגידול האינטנסיביות הנהוגות כיום ניתן לומר, שאכן ההימנעות מזמירה היא דבר שאי אפשר לעמוד בו, וזהו נזק "הכולל את הרבים ואיננו מאורע פרטי של יחיד"².

אם אמנם כך, הרי שניתן היה, לכאורה, להתיר את הזמירה בכרם בזה"ז מהטעם של במקום פסידא לא גזור רבנן. אלא שהיתר כזה מתבסס למעשה על מספר הנחות הלכתיות, שאמנם לכל אחת מהן יש על מה שתסמוך, אך על כולן גם ניתן לחלוק:

א. כל מלאכות דרבנן (ולא רק השקיה) הותרו במקום הפסד.

ב. שמיטה בזה"ז דרבנן.

ג. כאשר שמיטה מדרבנן, לא גזרו במקום הפסד אפילו על זמירה שהיא מלאכה המפורשת בתורה.

ד. יש כיום הפסד מוחלט בהימנעות מזמירה כמו במניעת השקיה.

ה. אע"פ שבעבר אולי לא היה הנזק בהימנעות מזמירה כה גדול, ויתכן ולכן הייתה הזמירה בכלל גזירת חכמים, הרי שהיום כאשר הנזק וההפסד גדולים ביותר, ניתן לומר דעל מקרה זה לא גזור רבנן.

כיוון שכאמור היתר זה איננו פשוט, מן הדין הוא, להימנע מלעשות בשמיטה פעולת זמירה שכמותה נאסרה בתורה (בשעה שחיוב שמיטה היה מדאורייתא), ויש לעשות הכל כדי להסתפק בעשיית פעולות כאלו שלא נאסרו בתורה³. כמו-כן, ראינו בפרק הקודם

1. וראה להלן מה שהובא בשם הגרש"ז אויערבך וצ"ל בעניין האבקת מטעים.

2. ראה "הליכות שדה" גיליון 47 עמודים 10-11 במאמרו של הרב א. שלנר, ובעמודים 15-16 במאמרו של ר' שרגא שטיפל, ובעמודים 19-21 מאמרו של ד"ר מ. זקס. מאמרים אלו מתארים את גודל הנזק וההפסד שיגרמו כיום כתוצאה מחוסר זמירה, ומסבירים את הסיבות לנזקים אלו, ועומדים על ההבדלים שבין שיטות הגידול כיום ובין שיטות הגידול בעבר - הבדלים הגורמים לכך שכיום ההימנעות מזמירה מהווה פגיעה גדולה הרבה יותר מאשר בעבר.

3. ובסגנון דברים שכתב כבר החזו"א לגבי היתר מלאכות דרבנן במקום הפסד: "ואם אפשר להסתפק בפעם אחת, אסור לעשות שתי פעמים, וכן חייבין לזבל ולנכש קודם ר"ה שלא יצטרכו לזבל ולנכש

שהיתר "לאוקמי אילנא" מתבסס על כך שמדובר בפעולה שאיננה מלאכת שדה וכרם. לכן יש מקום לומר, ששינוי משמעותי ממלאכת הזמירה הנהוגה והמומלצת גורם לכך, שניתן להתייחס לפעולה שאיננה מלאכת הכרם הרגילה והמצויה, כאל פעולה שיש לסווגה תחת ההיתר של "לאוקמי אילנא" (ובתנאי שאכן היא מיועדת "לאוקמי אילנא" ולא "לאברויי"), שהרי אין זו מלאכת הכרם שנאסרה, אלא פעולה שונה הנעשית רק במגמת "לאוקמי אילנא" - פעולה שניתן לומר שלא נאסרה כלל, כיוון שאין היא "מלאכת שדה וכרם".

לצמצום האיסור שבזמירה בשביעית ולשינוי מדרך הזמירה הנהוגה הוצעו מספר הצעות ורעיונות שיכחנו להלן.

קודם שנפנה לבחון הצעות אלו אחת לאחת, נעיין ונבדוק האם בגמרא מצינו חיתוכים בענפי גפנים שאינם נחשבים למלאכת זמירה האסורה מהתורה:

2. היתרי חיתוך והסרת ענפי גפן

המקור הראשון לכך נמצא בגמרא בסנהדרין כ"ו ע"א: "ההוא גברא דהוה כסה בכרמי, א"ל: כהן זמיר? א"ל: לעקל בית הבד אני צריך. א"ל: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות".

מהגמרא משמע שאם אדם זומר את כרמו מתוך כוונה להשתמש בעצים, הרי הדבר מותר ("לעקל בית הבד"), אלא שתוס' שם מקשה מהגמרא בשבת (ע"ג, ע"א) דזומר וצריך לעצים חייב שתיים (משום קוצר ומשום זומר), ואם כן, מה בכך שמתכוון גם לעקל בית הבד והוא למעשה קוצר ולא זומר, הרי סוף סוף באותה פעולה הוא גם זומר ומשביח את כרמו? מתרץ התוספות, ש"ל דכאן שמותר הרי זה כשעושה את הזמירה באופן שקשה ליה (לגפן), ובאופן כזה אין לאסור בשביעית. מתוך דברי תוספות אלו עולה, שאם חותך באופן שמזיק לכרם אין בכך איסור תורה, ואם כל כוונתו לשימוש בעצים, הרי שחדבר מותר. לפי תרוץ זה של תוספות נראה, שכל חיתוך שיעשה במגמה לשפר את הגפן יהיה אסור כזמירה רגילה. אלא שתרוץ התוספות קצת דחוק, שהרי אם הוא זמר באופן שקשה לגפן, מדוע מסקנת הסוגיה היא "הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות", הרי מתוך מעשיו ניכר שלעקל בית הבד הוא עושה ולא לתועלת הגפן, שהרי הוא זומר באופן שקשה לגפן? אם כך נראה שלא כדברי תוספות, שגם זמירה המועילה לכרם מותרת כאשר אין כוונתו לזמור אלא לשימוש בעצים.

כדי ליישב את דברי התוספות כותב החזו"א (י"ט, י"ד), שבאמת גם כאשר חותך באופן לא מקצועי, הרי הדבר מותר רק אם מתכוון לעצים. אך אם מתכוון לתועלת האילן אסור. לכן, חשוב שכונתו תהיה להשתמש בעצים בלבד. וכותב החזו"א שזמירה שאיננה מקצועית - היא זמירה שיש בה תועלת כללית של זומר, אך כיוון שאיננה מדוקדקת, הרי היא גורמת גם נזק מסוים ליבול. בזמירה לא מקצועית כזו, אם מתכוון הוא לתועלת

בשביעית. ואף אם לא יספיק לכל השנה כל מאי דאפשר למעוטי חייב למעט, וכן מה שאפשר לאחר עד אחר ר"ה (של שמינית) חייב לאחר ואסור בשביעית" (סוף סימן כ).

האילן - הדבר אסור, אך אם מתכוון לצורך העצים - הדבר מותר. לעומת זאת, זמירה מקצועית איננה מותרת גם אם מטרתה היא העצים בלבד.

בכל מקרה, נראה שאין בסוגייה זו כל מקור להיתר פעולות חיתוך שיעשו בשביעית בגפן במגמה ברורה לשפר את מצב הגפן ולהיות תחליף נאות לזמירה רגילה, אלא רק לחיתוכים כאלו שכל מגמתם היא הצורך בעצים.

המקור השני להיתר חיתוך ענפי גפנים בשביעית היא המשנה בשביעית פ"ד מ"ו: "המזנב בגפנים... ר"י הגלילי אומר: ירחיק טפה, ר"ע אומר: קוצץ כדרכו וכו'. בפירוש ההיתר שבמשנה זו מצינו מספר דרכים בראשונים ובאחרונים. פירוש מרחיק לכת הינו פירושו של הערוך (וכן גם הריב"מ"ק, הר"ש והרא"ש ההולכים בעקבותיו) המפרש "מזנב - קוטע מקצת הגפנים להגביר כוחם... כדי ליפות הכרמים". לפי פירוש זה נראה שיש היתר לגיזום בשינוי מסוים גם כשהמגמה להגביר כוח הגפנים וליפות הכרמים.

על פירושו זה של הערוך וההולכים בעקבותיו הקשה ותמה התוי"ט. מסקנתו היא שאי אפשר ליישב פירוש זה אלא אם נעמידו במקרה שמתכוון וזקוק לעצים (וראה גם בחזו"א יט, יד-טו). אם כך, יהיה זה, למעשה, אותו היתר של הגמרא בסנהדרין כשמתכוון לעצים דשרי, אך בניגוד לשיטת תוס', לדעת הערוך הדבר מותר גם כשהזימור נעשה באופן המועיל לגפנים. אם נקבל את דברי התוי"ט הרי ששוב יהיה קשה למצוא כאן מקור להיתר חיתוכי גפן שעיקר מגמתם היא לטפל בגפן ולחזקה.

אך מספר אחרונים מפרשים את ההיתר שבמשנה כנובע וכמבוסס על כך שיש כאן טיפול הכרחי בגפן. ה'משנה ראשונה', למשל, מסביר שמדובר בטיפול שמגמתו למנוע החייבשות הגפן, מחמת כובד ריבוי הזמורות, והדבר הותר דהווי "לאוקמי אילנא". לפי דבריו אלו יוצא, שיש מקום לגזום חלק מענפי הגפן לדילול הזמורות, כדי לשמור על הגפן שלא תפגע. כיוצ"ב פירשו גם אחרים (עיין משנ"י שיטות המפרשים פ"ד מ"ו), וכיוצ"ב כתב גם הראי"ה קוק זצ"ל שחיתוך זמורות הגפן, שמגמתו להאריך את חייה, ושלא נועד להרבות פרי או לצימוח זמורות חדשות, אינו אסור מהתורה ומותר "לאוקמי אילנא".

יתכן ולשיטה זו יש מקור גם בפירוש חלק מהראשונים שפירשו את המלאכות קירסום, זרוד ופיסוג - הנזכרות בריש מועד קטן כמלאכות האסורות מדרבנן, כמלאכות שמגמתן חיתוך ענפים בגפן. כך למשל כותב המאירי למו"ק, שקירסום הוא חיתוך ענפים יבשים מן האילן או מן הגפן שלא יכחישו האילן או הגפן. אם כך, יש חיתוכי ענפים בגפן שניתן להתירם במקרי הפסד, אע"פ שזמירה רגילה אסורה מהתורה.

3. תחליפי זמירה לכרם

כעת נבחן את ההצעות לתחליפי זמירה בשביעית:

א. הזמירה בגפן כוללת את ההקצרות שבהן חותכים את הענף ומשאירים בו את מספר העיניים הרצוי, ואת הסרת הזמורות האחרות עד לבסיסן. ההצעה הראשונה היא לבצע את ההקצרות לפני שנת השמיטה, ואת הסרת שאר הזמורות עד לבסיסן לעשות

בשמיטה עצמה במועד הזמירה הרגיל. ההנחה העומדת בבסיס הצעה זו היא שהזמירה האסורה מהתורה היא ההקצרה, והסרת הזמורות עד לבסיסן הינה מלאכה האסורה מדרבנן המותרת במקום הפסד.

ב. הפתרון השני הוא לבצע את הכל בשמיטה, אך את ההקצרות לבצע בשינוי, באופן שיישארו זמורות ארוכות יותר מהמומלץ ומהרגיל, ומאוחר יותר, לקטום את העיניים המיותרות ביד.

ג. הפתרון השלישי הוא לבצע את הזמירה הנחוצה בשנת השמיטה בעזרת מזמרה שאיננה חותכת את הענף אלא גורמת להתייבשות⁴.

ד. הפתרון הרביעי הוא לבצע את הזמירה הנחוצה בעזרת מזמרה פנאומטית המחוברת למכשיר שבעזרתו פעולת הזמירה נעשית בגרמא, ולא באופן ישיר ע"י לחיצת האדם על מתג ההפעלה.

ה. הפתרון החמישי הוא לעשות את כל הזמירה לפני ראש השנה. לפני שמיטת תשמי"ז בוצעה לראשונה שיטה זו הלכה למעשה במספר כרמי יין והתוצאות היו טובות בהרבה מהצפוי⁵.

כמובן, הדרך החמישית היא הדרך המומלצת ביותר - דרך שמונעת את החששות לזמירה האסורה מהתורה. אך כנראה, דרך זו איננה מהווה פתרון מוחלט לכל הכרמים ולכל האזורים⁶, ויש בה סכנות גדולות מאוד להפסד כל היכול ולפגיעה משמעותית בגפן גם לטווח הארוך, ולכן יש לבחון גם את ההצעות האחרות.

לגבי הפתרון הראשון. המקור להיתר הסרת הזמורות בשביעית יכול להיות למעשה ההיתר של המזנב בגפנים אליבא דפרושו של ה"משנה ראשונה" וההולכים בדרכו. לשיטתם יש מקום להיתר להסיר ענפים שההימנעות מהסרתם עלולה להביא להפסד הגפן ויכולה.

1. ראה הליכות שדה 48 עמוד 33. ושם הובא רעיון זה כחצעת טכנאי חנוכין לחקר החקלאות לשמיטת תש"ס, אך ראה בצאת השנה עמוד נ בהנהיגות הרה"ר לשמיטת תשי"ט: "לא לומר במזמרה אלא ללחוץ בעונת הזמירה ע"י צבת לחיצה הזקה במקום המיועד לחתיכת הזמורה וזה גורם להפסקת היניקה של הזמורה והיא הולכת ומתייבשת מאליה ממקום הלחיצה והלאה. בחודשים אדר ניסן (כחודשיים לאחר הפעולה הראשונה) יפריד הזמורה היבשה בעזרת מזמרה" ע"כ. ועוד מובאת שם הצעה נוספת לעשות את הזמירה בצורה אלכסונית במקום חתך ישר כפי שרגילים בשנים אחרות. יש לציין שכל ההנחיות שם מיועדות למי שמכרו את אדמותיהם לנכרי ולא יכולים לבצע את הזמירה ע"י נכרי, בשעה שהנחיות המכוון לחקר החקלאות מיועדות גם למי שלא מכרו את אדמותיהם.

5. פרטים על שיטות הטיפול, הבעיות והפתרונות ניתן למצוא ב"הליכות שדה" 51 עמוד 21-28 ובגיליון 65 מעמוד 25.

6. ראה, למשל, "הליכות שדה" 45-46. מנתונים שנמסרו לי ע"י ד"ר מ. זקס מהמכון לחקר החקלאות ע"פ התורה, עולה שזמירה כזו נוסתה דווקא בכרמי יין ולא בכרמי מאכל שם הסיכונים גדולים יותר. גם לגבי כרמי יין יש זנים ואזורים מסוימים שם מסתיים הבציר רק לאחר ראש השנה או סמוך מאוד לראש השנה באופן שלא מאפשר להספיק לסיים את הזמירה לפני שנת השמיטה. רעיון נוסף - להימנע מכל זמירה ולהסתפק בהדליות גבוהות, נוסה לאחרונה (אף הוא רק בכרמי יין) בעקבות שיטה אוטרולית להימנעות מזמירה בכרמי יין. כאמור שיטה חדשה זו אף היא מתייחסת רק לכרמי יין.

היסוד לחלוקה שבין הסרת כל הזמורות ובין ההקצרות יכול להיות ההבדל שבין התוצאות והמגמות שבין שתי הפעולות הללו. סילוק הזמורות עד לבסיסן אינו גורם להכוננת הצימוח באופן ישיר, אלא רק לרילול ולהקטנת עומס הזמורות על הגפן, ורק בעקיפין גורמת פעולה זו גם להגדלת הצימוח בשריגים הנותרים. לעומת זאת, ההקצרות מכווננת את הצימוח באופן ישיר, וגורמות להתפרצויות של ענפי צימוח חדשים נושאי פרי במקומות מוגדרים. אם נניח שזמירה הינה כזריעה - פעולה הגורמת לצימחה, ולכן היא נחשבת לתולדת זריעה, ניתן לומר, שרק חיתוך שאכן גורם לצימוח כזה, הוא זה שמוגדר כזמירה, לעומת זאת, חיתוך שעיקר מגמתו הוא הסרת הזמורות כדי להקל על הגפן ולמנוע את הפגיעה בה כתוצאה מעומס יתר, לא יהיה בכלל זומר מהתורה.

יש המייחסים חלוקה זו שבין הקצרות ובין הסרת כל הזמורות לרמב"ן שכתב (מלהמות, סוכה ל"ג) שלדליות - הן הענפים הגדולים שדרךן של כורמים לזמור אותן ולקוץ ראשון בכל שנה כדי שיוסיפו, והזמורות - הן הענפים לאחר שנקצצו, ובדומה לו פירש גם הריטב"א שם. יש שפרשו שכוונתם של הרמב"ן והריטב"א בדברים אלו לומר, שרק ההקצרות הן בכלל מלאכת הזמירה ואילו שאר חיתוכי הגפן אינם בכלל זמירה, שהרי זמורה היא ענף שנחתך בחלקו כמתואר ברמב"ן. אלא שמלשונם של ראשונים אלו לא ניתן להוכיח זאת, מכיוון שניתן לפרש שהגדרת זמירה היא כל חיתוך שהוא, וענף שנחתך בחלקו נקרא זמורה, לא על שם שנעשתה בו זמירה בכך שנחתך באמצעו, אלא על שם שנחתך ונקצץ, ובכך נעשתה בו הזמירה. ממילא אין בדבריהם כל הוכחה שחיתוכי הענפים עד לבסיסם אינם מוגדרים כזמירה באותה מידה שההקצרות מוגדרות כך, שהרי גם הם זמירה וחיתוך.

החסרון הבולט שבפתרון זה הוא, שלכאורה החיתוך הנעשה בשמיטה מביא למעשה לתוצאה של זמירה רגילה ללא כל שינוי, אף שחלק מהפעולות נעשות לפני השמיטה. אמנם מלאכת הזמירה מורכבת משתי פעולות, שרק אחת מהן נעשתה בשמיטה, אך המלאכה הושלמה בשמיטה, ולעניין זה היא נקראת ע"ש סופה וע"ש גומרה, וברגע שהפעולה הושלמה - נסתיימה ונתבצעה הזמירה בכרם ללא כל שינוי⁷.

הפתרון השני, המבוסס על ביצוע ההקצרות בשינוי, מבוסס על דברי החזו"א שזמירה שאיננה בדקדוק איננה אסורה מהתורה, ולכן יש מקום להתייר משום הפסד (שביעית י"ט ט"ו). אף שיתכן וזמירה בשינוי אינה אסורה מהתורה, ויתכן⁸ והחזו"א התייר לנהוג כך למעשה, הרי שההיתר עצמו אינו כתוב במפורש בדבריו. אמנם, לדעתו יש מקום להתייר חיתוך שלא בדקדוק כשחיתוך כזה מזיק לגפן, אך זאת רק בתנאי שהדבר נעשה לצורך העצים ולא לצורך הגפן. כך שלא מצינו בדבריו היתר חיתוך בשינוי לתועלת העץ, ובודאי שלא אם מדובר בחיתוכים כאלו שאינם מזיקים לעץ.

7. אך עיין במאמרו של ד"ר מ. זקס בהליכות שדה 48 עמ' 30 שלדעתו עצם ביצוע ההקצרה לפני זמנה יש בו שינוי משמעותי, ובצורה כזו כל פעולת הזמירה שונה מהרגיל.

8. לגבי המינוח "יתכן" יעויין במאמרו של הרב שלנגר ב"הליכות שדה" 47.

לעצם העניין, קשה להתיר חיתוכי ענפים שכל מגמתם היא אותה המגמה שבזמירה הרגילה והמצויה, גם אם הם נעשים בשינוי מסוים. רק במקרים בהם מדובר בחיתוכים הנעשים באופן מנוגד לגיזום המקצועי המקובל, ובמקרים בהם מגמת הפעולה היא למנוע פגיעה בעצים ולא השבתתם, ניתן אולי להתירם ואולי אף להגדירם כפעולה שאיננה מלאכת שדה וזכרם, שמוותרת מטעם "לאוקמי אילנא"⁹.

הפתרון השלישי מבוסס על כך, שלמעשה מלאכת הזמירה לא נעשית כלל, שהרי החיתוך אינו מושלם ולא נעשה כלל. באופן כזה נראה, שאין לחשוש לאיסור זמירה האסור מהתורה, ולכן יהיה מותר למניעת הפסד ניכר, ואולי גם אין זו נחשבת בכלל מלאכת שדה וזכרם ואפילו איסור דרבנן ליתא, דהוי "לאוקמי אילנא".

הפתרון הרביעי של זמירה בגרמא נראה פחות מבוסס, כיוון שסוף סוף הזמירה נעשית כרגיל וללא כל שינוי. לכאורה, השינוי שיכול להוריד את הפעולה ממלאכה דאורייתא למלאכה דרבנן או לפעולה שאיננה נחשבת כלל למלאכת שדה וזכרם, צריך להיות שינוי באיכות הפעולה ולא באופן ביצועה¹⁰. לגבי העובדה שהמלאכה נעשית בגרמא, ספק אם אכן הדבר נחשב לגרמא, כי העיקרון הוא שהפעלת המזמרה הפנאומטית איננה מתייחסת ישירות להציצת האדם על מתג ההפעלה, אלא היא נגרמת בעזרת מכשיר מיוחד, באופן לא ישיר, כתוצאה מלחיצת האדם על המתג. אם כך, אף אם נאמר שפעולת החיתוך נעשית מאליה ע"י המכונה, אבל סוף סוף האדם מכוון את המזמרה למקום החיתוך, והרי היא ככלי ביד היוצר, וכמו שאדם המחזיק בידו מכונת גילוח והוא מתגלח בעזרתה, יהיה חייב בשבת משום איסור מלאכה אע"פ שהמכונה תעבוד מאליה, ולא נאמר שזה נחשב לגרמא¹¹.

יתכן והיה מקום להציע הצעה נוספת שעיקרה לשלב בין כל הדרכים דלעיל, דהיינו, לבצע את ההקצרות לפני השמיטה שלא בדרך הרגילה, כדי שבעת הסרת השריגים עד לבסיסם בשמיטה לא נקבל תוצאה של זמירה רגילה. מאוחר יותר, לאחר החיתוכים שיעשו בשמיטה, ניתן לקטום ביד את העיניים המיותרות. את הסרת הזמורות הנעשית בשמיטה

9. ראה לעיל פרק רביעי סעיף 5.

10. ראה כרם ציון ב' במאמרו של הרב א. דוד רוזנטל בדיון הפירה ועידוד בשביעית (בעיקר בסופו). וראה במאמרי בתחומין ז' פרק ט"ו ובהערות ובמקורות שצינו שם (תקציר המאמר להלן בנספח פרק כג). ואולי יש לצדד לקולא ולומר, שלעניין הפקעת שם מלאכת שדה וזכרם מספיק שינוי בדרך עשיית הפעולה, שהרי אין זו הדרך הרגילה הגהוגה בעבודת השדה וזכרם, ואף שבדאי זו מלאכה לאברויי אילנא ולכן היא איננה מותרת, אך איסורה יהיה רק מדרבנן.

לכל עניין השימוש בגרמא בשמיטה יעויין להלן בפרק התשיעי ובפרק כג בנספח.

11. ראה עוד במאמרי הנ"ל ב"תחומין" ז' בעניין זריעה בגרמא בשמיטה ובעיקר בפרק ט"ו ובפרק י"ג בהערות 20-21 ובסיכום סעיף ח ובהשגות הרב רוזן על מקורות אלו. וראה גם לקט הלכות שביעית לחקלאים פ"ג, סעיף ו-ב ובהערה 12 עמ' 15.

בעיה מעשית נוספת בזמירה בגרמא היא בעיית הבטיחות. זמירה הנעשית מאליה זמן מסוים לאחר הלחיצה על כפתור ההפעלה עלולה לגרום לתאונות עבודה.

כדאי לבצע ע"י גוי¹², או במזמרת גרמא או במזמרה שלא מסיימת את החיתוך, וע"י כך אולי להקטין עוד יותר את הבעיה ההלכתית שבחיתוכים אלו.

מכל הנ"ל נראה, שניתן למצוא דרך לטיפול הנחוץ כדי שהכרמים לא יפגעו בשנת השמיטה. אלא שבכל כרם ובכל מקום יהיה צורך לבחון את הפתרון המתאים לו מבחינת התנאים הספציפיים של הכרם.

4. גדרי זמירה וגיזום האסורים מהתורה

עד כה עסקנו בזמירה שהיא בודאי מלאכה גמורה שנאסרה בתורה. קודם שנפנה לדון במלאכת הגיזום בשאר האילנות, יש להקדים ולברר האם גיזום כזה אסור מהתורה והוא בכלל מלאכת הזמירה או שאין זו אלא מלאכה מדרבנן.

מכיוון שהנחנו שזמירה האסורה בתורה מגמתה להצמיח, לכאורה מה לי גפן ומה לי שאר אילנות - בכל מקרה בו נעשה חיתוך שמגמתו להצמיח הוא יוגדר כזמירה אסורה. כמו שזריעה אסורה מהתורה בין אם מדובר בתבואה ובין אם מדובר בירקות, וכמו שבקצירה אין הבדל בין קצירת תבואה או ירקות, וכמו שבבצירה אין הבדל בין בצירת גפן ובין בצירת פירות אילן אחרים, הוא הדין לכאורה גם לגבי זמירה - כל גיזום שמגמתו לעודד את הצימוח יהיה אסור, בין אם מדובר בגפן ובין אם מדובר בשאר אילנות.

כך לכאורה, משמע גם מדברי הרמב"ם הכותב: "אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה ואחד כרם ואחד שאר אילנות" (הלכות שמיטה ויובל פ"א ה"ב). וכך גם מובא בספר השמיטה לרימ"ט (פ"ג ס"ב ס"ק א): "כל הקוצץ ענף מאיזה אילן שהוא שע"ז מתגדל ומתעבה האילן הרי זה עובר בלאו 'זכרמך לא תזמור' וכמו לא תזרע בזרעים כך לא תזמור באילנות שהזמירה היא המצמיחה והמגדלת את הענפים והאילן". ועוד הוסיף (שם בס"ק ד): "והנראה שגם זמירה בזרעים, ירקות ודשאים הרי זה מן התורה כזימור באילן אם רק זמירה זו מועילה לגידול".

אלא שלדעת ה"חזון איש" (שביעית כא, טו), יש מקום לחלק בין זמירה בגפן ובין גיזום בשאר אילנות, ולדעתו, אפילו לרמב"ם איסור זמירה בשאר אילנות, אינו אלא מדרבנן. ראיתו לכך היא מהעובדה, שזרוד אינו אלא מדרבנן והותר עד ר"ה. וזרוד אינו אלא זימור בשאר אילנות, וכמו שפרש הרמב"ם בעצמו בפיהמ"ש (שבת י"ב, מ"ב). וכך גם משמע מדברי הערוך ערך "זמר" שכתב: "זעיקר זימור חתיכת זמורות הגפנים".

אך גם החזו"א אינו מתכוון לחדש שהתורה מדברת על כרם בלבד ולא על שאר מטעים, אלא כל כוונתו לומר, שהזמירה אותה אוסרת התורה מצויה בפועל רק במטע גפנים ולא במטע של שאר אילנות, ששם נוהגים חיתוכי ענפים וגיזומים שאינם מוגדרים כזמירה. הדבר מפורש בדבריו במקום אחר, שהרמב"ם לא נתכוון למעט שאיסור זמירה

12. ראה בהוראתו של הגר"ש אלישיב המובאת ע"י הרב י. אפרתי בהליכות שדה 48. וראה עוד לעניין נושא הזמירה ב"הליכות שדה" 43 עמוד 20, ובמאמרו של הרב ש. וויזר, זמירה ותולדותיה, המעין תמוז תשמ"ו.

ובצירה בתורה נוהגים בגפן בלבד, אלא שבפועל אין מציאות של זומר בשאר אילנות, והגיוזום שם הינו זרוד (שביעית כ"ו א וראה גם הרב ק. כהנא חקר ועיון ד' במאמרו על גיוזום בשאר אילנות).

כדי להבין הבחנה זו, יש לנסות להגדיר את מלאכת הזמירה, באופן קצת שונה ממה שהוגדר עד כה - שכל חיתוך שמגמתו להצמיח נחשב לזמירה. יש מקום לומר, לדעת החזו"א, שרק חיתוך ענפים המקביל לזריעה, דהיינו, שמגמתו ותכליתו הינם צימוח הפרי על העצים, מוגדר כזמירה האסורה מהתורה. ומכאן, שכל גיוזום וחיתוך שמגמתו הצמחת פירות או ענפים נושאי פירות יחשב לזמירה, ואילו גיוזום אחר, אף אם מגמתו הצמחה, איננו נחשב לזמירה האסורה מהתורה. יתירה מזו, גיוזום שמגמתו הצמחת ענפי פרי שישאו פירות רק בשנים מאוחרות יותר, יהיה אולי אף הוא רק מדרבנן, כיוון שאינו דומה לזריעה שנושאת פרי לשנת השמיטה עצמה.

ואמנם, ייחודה של הזמירה בכרם הוא שהיא מביאה באופן ישיר להתפרצויות הענפים החדשים שעליהם מתקבלים פירות שנת השמיטה. נמצא, שהזמירה היא הפעולה הגורמת להצמחת ענפים נושאי פירות השנה, ובכך היא מקבילה לחלוטין לאיסור הזריעה בשדה. אלא שלאור זאת, אם נמצא עצים אחרים שגם בהם הגיוזום נועד להביא להתפרצויות ענפים נושאי פירות (למשל באפרסמון ואולי גם בקיווי), הרי שגם גיוזום זה יהיה אסור מדאורייתא כמו בכרם, גם אליבא דהחזו"א.

באפרסק ונקטרינות (ואולי בזני פטל מסוימים¹³), יש שתי מגמות עיקריות לגיוזום. האחת - לילול ענפי הפרי כדי שהפירות שיצמחו בשנת הגיוזום לא יהיו קטנים באופן שלא יהיו ראויים לשימוש (במקביל לסילוק הזמורות בגפן); והשנייה, והיא הבעייתית יותר - להביא להתפרצויות של ענפי פרי חזקים שעליהם יגדלו פירות השנה הבאה (השנה שאחר השמיטה). המגמה השנייה דומה מאוד למגמת ההקצרה בגפן. כמו בגפן גם כאן התכלית הינה הצמחת ענפי פרי. אלא שמצד שני, יש הבדל בין התוצאה כאן ובין התוצאה בגפן בכך, שעיקר הצימוח שנגרם ע"י הגיוזום ישא פירות בשנה הבאה ולא בשנת הגיוזום, לכן מסיבה זו יתכן ואין כאן זמירה מדאורייתא.

יש אולי מקום לתלות שאלה זו - האם גיוזום באפרסק הינו איסור תורה או איסור חכמים - בשאלה האם נטיעה הינה איסור מהתורה או מדרבנן? לכאורה, נטיעה הייתה צריכה להיות אסורה מדאורייתא ק"ו מזמירה, ואם יש אומרים שהיא אסורה רק מדרבנן, יש להסביר לדעתם, שבניגוד לזמירה שמביאה להצמחת פירות בשנת הזמירה עצמה - ובכך דומה הזמירה לזריעה, הרי שבנטיעה אין הדבר כך, שהרי הפירות מתקבלים רק לאחר מספר שנים. לפי זה, גם גיוזום הגורם להצמחת ענפים נושאי פרי בשנה מאוחרת יותר יהיה אסור רק מדרבנן. אם אמנם כך, הרי שבניגוד לגפן, הגיוזום באפרסק יהיה

13. ע"פ מידע שקיבלתי מר"ד משה זקס - זני הפטל אותם מגדלים כיום בארץ אינם נגזמים כלל, אלא חותכים את הנוף שהניב כדי להיפטר ממנו. לגבי אפרסמון לדעתו בין פויו דומה הגיוזום לגפן ואילו בין הטריומף דומה הגיוזום לאפרסק. מדובר, כמובן, על דמיון מקצועי ע"פ דעתו, שאיננו מתאים בהכרח לקריטריונים המוצעים כאן להבחנה בין זמירה לגיוזום.

איסור מדרבנן, גם כששמיטה מדאורייתא. וכן כתב במהריט"ץ החדשות (קע"ו), שההסבר לכך שזומר גפן חייב מהתורה ואילו הנוטע גפן איננו חייב מהתורה הוא, שבזריעה ובזמירה אדם נהנה ממעשיו בשנת השמיטה עצמה ואילו בנטיעה לא כך, שהרי הפירות מתקבלים רק לאחר שנים, ולכן נטיעת גפן איננה אסורה מהתורה.

אם כך, יש מקום לפשוט את הספק ולומר, שבאפרסק הגיוזם לא יהיה אסור מן התורה (לעומת אפרסמון וקיווי שאולי דומים לגפן והגיוזם בהם כן יהיה אסור מדאורייתא, וכדלעיל). לפי האמור, ניתן גם לפשוט ספק אחר שהחלטו בו האחרונים והוא - האם זריעת גרעין של אילן אסור מהתורה כזרע, או שהינו איסור דרבנן כנוטע (למ"ד שנוטע אסור מדרבנן)? לפי דברי המהריט"ץ - אם אמנם נטיעה אסורה מדרבנן כיוון שהפרי לא מתקבל באותה שנה, הרי שגם אם הנטיעה נעשית ע"י זריעת גרעין באדמה, הפרי אינו מתקבל באותה שנה והדבר יהיה אסור מדרבנן כנוטע. לעומת זאת, מאותה סיבה אין מקום להקל בשתילת שתילי ירקות ולהתייחס אליה כאל נטיעה שאיננה אסורה מהתורה, כיוון שהירקות גדלים מיד והאדם נהנה ממעשיו באותה השנה¹⁴.

5. היתר גיוזם באפרסק משום פסידא

כאורה, גם אם הגיוזם בשאר אילנות אינו בכלל הזמירה האסורה מהתורה, אין מקום להתירו משום במקום פסידא לא גזור, כיוון שבדרך כלל, אין בהימנעות מגיוזם בשנת השמיטה בכדי לגרום את הפסד המטע או הפסד היבול, ולכן אין סיבה לומר שמלאכה זו הוצאה מכלל גזירות חכמים בשמיטה, וכפי שנחבאר בפרק הקודם.

לעומת זאת, יש מטעים שבהם אין אפשרות להימנע מכל גיוזם בשמיטה מבלי לגרום לנזק כבד למטע ולפירות. דוגמה נפוצה לבעיה זו היא מטע האפרסק¹⁵.

אמנם מבחינה תיאורטית, נראה שגיוזמי קיץ מוקדמים בערב השמיטה, במקום גיוזמי החורף הרגילים, יכולים להוות פתרון סביר (לא מושלם ולא בכל מטע), אך מבחינה מעשית, זו משימה קשה מאוד הדורשת צוות גיוזם מקצועי ומיומן (כי אינה דומה מלאכת הגיוזם בקיץ בעת שהעץ מכוסה עדיין בהרבה עלווה ירוקה למלאכת הגיוזם בחורף כשענפי העץ חשופים והעץ נמצא בתרדמה). כמו"כ, ידרשו הרבה מאוד ימי עבודה לצורך גיוזמי הקיץ, בשעה שניתן להתחיל בגיוזם כזה לכל המוקדם, רק עם סיום הקטיף, ובזנים ובאזורים מסוימים זה יכול להיות סמוך מאוד לראש השנה.

14. וראה בחזו"א י"ז כ שמחשיב זריעת גרעין אילן לאיסור דרבנן כיוון שזרעי אילן אינם נחשבים לזרעים, וראה בקונטרס אחרון בשבה"א סעיף ו' שמחשיב זאת לזרע (וראה גם במבוא לשבה"א פרק ד' ועיי' גם במנ"ח ש"צ). וראה שם שלדעת הרב קוק זצ"ל שתילת ירקות נחשבת לנטיעה האסורה מדרבנן. ודעת החזו"א בעניין לא ברורה (וראה בשביעית להלכה ולמעשה פ"ב הערה 3). נושא זה מעשי ביותר, מכיוון שרוב הירקות נשתלים בשדות. ואע"פ שהם נזרעים קודם לכן במשתלות - שם היה ניתן לזרוע על גבי מצעים מנותקים.

15. בעיה דומה קיימת גם בפטל, בקיווי ועוד.

כך שמבחינה מעשית, הימנעות ממלאכת הגיזום בשנת השמיטה במטעי האפרסק עלולה להביא להפסד כמעט מוחלט של היבול, וכן לפגוע באופן משמעותי בעצים וביבול השונים שלאחר השמיטה. כך שיש מקום לומר על גיזום זה את הכלל של במקום פסידא לא גזור.

בניסיונות שערכנו בקיבוץ כפר עציון התברר, שחוסר טיפול מוחלט בשמיטה יביא לכך שהפירות יהיו קטנים (ולמעשה לא אכילים), העצים יפגעו כתוצאה מעומס גדול מידי של פירות, וכתוצאה מפגיעה זו ועקב חוסר צימוד ענפי פרי חדשים, תהיה גם פגיעה משמעותית ביבולי השנה השמינית. וזאת, גם אם יתבצע גיזום ערב השמיטה. אם אמנם כך, נראה שיש מקום להתיר גיזום במטעי אפרסק ונקטרינות בשמיטה. אלא שכמו בכרמים, גם כאן, ההיתר מתבסס על כמה הנחות הלכתיות שעל כל אחת מהן ניתן לחלוק, ולכן יש להשתדל לגזום באופן שיקטין את מידת חשש האיסור למינימום. בהתאם לאמור לעיל בעניין הגדרת הגיזום, ראוי להימנע מחיתוכי ענפים שמגמתם גירוי לצימוד ענפי פרי חדשים - שהם עיקר הזמירה האסורה, ולהסתפק בחיתוכי ענפים כאלו שמגמתם דילול והקטנת העומס על העץ.

גם כאן כמו בכרם, עצם השינוי המשמעותי באופן הגיזום, יכול להביא לכך שהפעולה תצא מכלל מלאכת שדה וכרם ותהיה מותרת, כיוון שזו פעולה לא חקלאית ואיננה נהוגה ומומלצת בקרב עובדי השדה והכרם, וכיוון שכל מגמתה לאוקמי אילנא, הרי שהיא תהיה מותרת.

6. הנחיות מעשיות לגיזום אפרסק בשמיטה

לאור מגמה זו ניתנו ההנחיות הבאות שעל פיהן פעלו (בשנת השמיטה תשמ"ז) במטעי כפר עציון¹⁶:

א. ענפי פרי חד-שנתיים (ענפים צעירים, שהיתוכם גורם לגירוי גדול יותר לצימוד) יש להסיר ביד. אם נזקקים למזמרה, יש להקפיד להסיר את הענפים הללו עד לבסיסם. אין לחתוך באמצע ענף גם כאשר עושים זאת בסיום הקטע החד-שנתי הממשיך מענף רב-שנתי.

ב. מותר להסיר ענף רב-שנתי המצוי בחלק התחתון של העץ וצימודו בכיוון מאוזן, כאשר מגמת הסרתו היא דילול או מניעת בזבזו כוח העץ וניצולו לענף מיותר, ובתנאי, שאין בחיתוך זה כל מגמה ליצור פריצות חדשות, הסחות או ריבוי צימוד של עצה חד-שנתית, ובתנאי נוסף, שהחיתוך יעשה רק בבסיס הענף ולא באמצעו.

16. הנחיות אלו ניתנו לאחר שנתברר, שענפי הפרי הרבים שעל עצי האפרסק לזני, יגרמו לכך שיצמח הרבה מאוד פרי קטן שלא יהיה ראוי לשימוש ולחלוקה לציבור, וכמו"כ, יביא הצימוד הרב לעומס כבד על העצים - עומס העלול להביא לשבירת ענפים ולפגיעה בהמשך התפתחותם התקיין. כמו"כ נתברר, שדילול פרחים או פירות לאחר החנטה לא יפתור את הבעיה - הן מהבחינה המקצועית והן מהבחינה ההלכתית.

ג. יש להימנע מלהסיר ענפים רב-שנתיים המצויים בחלק העליון של העץ וצימוחם איננו מאוזן (גם חיתוך ענפים אלו מביא לפריצות חזקות). ענפים כאלו מותר להסיר רק בתנאים הבאים:

1. כאשר המגמה היא אך ורק לדלל ענפי פרי חד-שנתיים היוצאים מענף זה (ואין כל כוונה להביא להגברת צימוח או ליצירת פריצות חדשות), ושהסרת הענפים החד-שנתיים הללו - כל אחד בפני עצמו, מסובכת וגוזלת זמן רב, הן בגלל גובהם והן בגלל ריבויים.

2. שהחיתוך יעשה אך ורק בסוף הענף. יש להקפיד היטב שלא לחתוך בכל מקום פיצול, אלא רק בסוף הענף.

ד. במקרי ספק לגבי חיתוך מותר או אסור, יש להימנע מהחיתוך. במקרה של חיתוך אסור בטעות - יש לתקן ע"י חיתוך הענף עד לבסיסו (אלא אם כן החיתוך היה חיתוך מזיק ממילא).

ה. יש להדריך ולפקח על העובדים הזמניים כדי שההנחיות תהיינה ברורות גם להם וכדי שלא ייכשלו בחיתוכים אסורים.

ו. כדי למנוע פגיעה ביבול השנים הבאות, יש מתירים לבצע קשירות ענפים שיהוו תחליף לחיתוכים לצורך פריצות וצימוח חדש לשנים הבאות, ונראה שראוי להימנע מכך¹⁷.

מאוחר יותר, כאשר נתברר שע"פ ההנחיות הללו לא הצליחו שלוחי ביה"ד לסיים את העבודה, נמסרו ההנחיות הבאות - המקילות יותר:

א. אין לחתוך ענף חד-שנתי (צבעו: אדום) באמצעו. אם יש צורך בדילול, יש להסיר אותו עד לבסיסו, או לדללו ע"י הסרת הענפונים המתפרצים לצידו. מותר להנמיך ענפים כאלו ע"י כיפוף וקשירה.

ב. כנ"ל גם לגבי ענפים דו-שנתיים זקופים וגבוהים, ענפים הנראים חזקים ורעננים (צבעם נוטה אף הוא לאדמומיות).

17. כאמור לעיל, ללא צימוח חדש יפגע יכול השנה השמינית, וכיוון שהחיתוכים שהותרו היו לצורכי דילול ולא לצורכי גידוי לצימוח חדש, הרי שעדיין נותרה בעיה לגבי יכול השנה השמינית, וכבר הערנו לעיל (בפרק רביעי הערה 15), שגם המחמירים בעניין היתר מלאכה משום הפסד הפירות, מתירים כאשר מדובר ביבול השנה השמינית. כמו"כ, דרך זו של כיפופים במגמת גידוי, בודאי שאיננה זמירה האסורה מהתורה, אך מצד שני, היא מלאכת שדה וכרם נהוגה ומומלצת בקרב החקלאים ולכן אין בה היתר "לאוקמי". אלא שלמרות זאת, קשה לומר שמלאכה זו אינה מביאה להפסד מוחלט המצדיק "במקום פסידא לא גזור", כיוון שבדרך כלל הימנעות ממלאכה זו אינה מביאה להפסד מוחלט המצדיק שימוש בכלל זה של במקום פסידא לא גזור. לכן האפשרות להתיר כיפופים כאלו אינה רק אם נקבל (שלא כפי שצידדנו בפרק הרביעי - ראה שם בסיכום ס"ק ה) שהפסידא נמדדת בכל מקרה באופן ספציפי ("דחוייה") ובתנאי (ושוב, לא כפי שצידדנו בפרק הרביעי - ראה בסיכום בס"ק ד) שאין צורך בפסידא מוחלטת כדי להתיר. וראה גם לקמן בסעיף האחרון בפרק זה.

ג. אין לחתוך באמצע ענפים עבים (בעובי כזה שלא נחתכים בקלות במזמרה קטנה), אלא א"כ הם גדלים בקו מאוזן לקרקע (שוכבים) ומצויים בחלק התחתון של העץ (במקום מוצל). ענפים שיש צורך במשור כדי להסירם יחתכו בבסיסם בלבד (גם זאת, רק אם הדבר נחוץ ביותר) ובתנאי שהם לא זקופים.

ד. במקרים, שכדי לחסוך בעבודת דילול יש צורך בחיתוך ענף באמצעו (ענף דו-שנתי או תלת-שנתי, שאיננו בכלל הענפים המוזכרים בסעי' א-ג), הדבר מותר בדרכים הבאות:

1. כאשר הענף הנחתך קטום והתוך כבר מגיזום הקיץ.

2. כאשר החיתוך נעשה מתחת לענפון פורץ ולא מעליו, כנהוג בדרך כלל. חיתוך כזה ישאיר זיו בולט.

בשני המקרים הדבר מותר רק כשעל חלק הענף שנשאר, נותרו עדיין ענפי פרי.

למרות הנחיות אלו, המאפשרות לתת את הטיפול הנחוץ למטעי האפרסק והנקטרינות בשמיטה, הרי שלכתחילה, יש לעשות כל מאמץ לבצע את הגיזומים הללו בערב השמיטה, או לכל הפחות, לבצע גיזומים חלקיים גסים (לא מפורטים) בערב השמיטה, ועי"כ, להקטין עוד יותר את הצורך בהיתרים אלו בשמיטה¹⁸.

7. "טיפול ירוק" בשמיטה

למעשה, שאלת שאר הגיזומים המתבצעים במטעים הינה פחות קריטית לגבי האפשרות לקיים את המטעים ללא הודקקות להיתר מכירה, אך כדי לקבל תמונה יותר כוללת בעניין גיזום ועסוק (בשני הסעיפים האחרונים) בשתי שאלות גיזום שוליות כאלו, ומתוכן ניתן ללמוד גם על שאלות נוספות הנוגעות לגיזומים. בסעיף זה נברר את שאלת הגיזום המכונה "טיפול ירוק", שהוא חיתוך ענפים מכוסה עלווה במגמה לאפשר לאור השמש לחדור למרכז העץ ולחומרי ההדברה לחדור ולהגיע גם לפירות המצויים על הענפים הפנימיים. בדרך כלל נראה, שהימנעות מטיפול ירוק איננה גורמת לנזק ניכר לעץ ולפירותיו, ולכן אין להתירה בשביעית משום פסידא. אך בכל אופן, אם במקרים מסוימים ההערכה היא שהימנעות מהטיפול הירוק תביא להתפשטות מזיקים ומחלות שיתפתחו במרכז העץ, וכמו"כ, לריבוי פרי ללא צבע וללא טעם, יש מקום לבחון האם ניתן להציע דרך שתהיה מותרת, כיוון שאין היא מלאכת שדה וזכרם, אלא פעולה לאוקמי אילנא בלבד.

במשנה שנינו: "ד' שמעון אומר אף נוטל הוא את העלה מן האשכול בשביעית" (שביעית פ"ב סוף מ"ב), והמפרשים הראשונים והאחרונים פרשו בעקבות הירושלמי שההיתר הוא משום דהוי לאוקמי אילנא (ובלשון הירושלמי: "דהווי כמציל מן הדליקה ושרי") ולכן מותר. ואף שהרמב"ם לא פסק כר"ש, אך בפאה"ש (כ, ד) מביאו להלכה: "...אבל מותר ליטול העלה שעל האשכול כדי שלא יתקלקל האשכול"¹⁹.

18. ראה בסיכום הפרק הרביעי ס"ק ה המתיהס לאמור בסוף סעיף 4 שם.

19. ראה גם כרם ציון, הלכות שביעית, פ"ד ס"ז (עמ' כ"א), וראה בספר השמיטה לר"מ טיקוצ'ינסקי פ"ד ובהערה 5 שם. אך ראה בירושלמי מהדורת פליקס שפרש שנטילת העלה נועדה למניעת ריקבון. וראה,

ואם כך, במקרה שיש חשש לנזק לאילן ולפירותיו, יש מקום למצוא דרך להסיר את הענפים ביד, באופן שהפעולה לא תוגדר כמלאכת שדה וכרם ותהיה פעולת לאוקמי, שלא נאסרה כלל בשביעית. בהתאם לכך, וכיוון שהדבר גם אפשרי מבחינה טכנית, יש מקום להנחיות הבאות:

- א. במקרים של חשש לנזק גדול, ניתן לבצע את הטיפול הידוק באופן ידני ע"י כיפוף או קיטום.
- ב. יש להיזהר מלקטום ענפים במגמה להסיח את הצימוח לענפי פרי מתאימים או לצורך חיזוקם של ענפים אלו.
- ג. יש להשתדל להעדיף כיפוף על פני סיבוב ושבירה (ללא ניתוק הענף), ולהעדיף סיבוב ושבירה על פני קיטום. קיטום בסוף ענף עדיף על פני קיטום באמצעו. אין להשתמש במזמרה לצורך פעולות הקיטום.
- ד. יש להיזהר שלא לגרום לאיבוד ולהפסד פירות שביעית, לכן אין לשבור או לקטום ענפים נושאי פירות.

העובדה שהטיפול נעשה בעת שהעץ נמצא בשלב ההתעוררות, אף היא גורמת לכך, שתוצאת החיתוכים הנעשים אינה מעוררת גירוי לצימוח ענפי פרי, כמו החיתוכים הנעשים בתקופת תרדמת העץ, שהשפעתם על הצימוח בעת התעוררות העץ גדולה. יתכן וזהו גם יסוד ההבחנה בין חיתוך ענפים יבשים (שאוּלי מובנו ענפים ללא עלווה) שבגיזומם יש משום מלאכת זימור, ובין חיתוך ענפים לחים (במובן ענפים מכּוּסֵי עלווה) - שאינם אלא זרוד²⁰.

לכן למסקנה, אף שבדרך כלל ניתן להימנע מטיפול זה ללא שיגרום הפסד גדול, הרי שבמקרה ומתעורר חשש להפסד גדול יש דרך לבצע את הטיפול בצורה סבירה²¹.

8. גיזום למניעת הפסד כתוצאה מחוסר טיפול בשישית

כאמור לעיל, הכנות לא מסובכות בשנה השישית, ימנעו את הצורך הרחוף בגיזומים של רוב מטעי הפירות הנשירים.

השאלה שנדון בה בסעיף זה היא מה קורה אם עקב חוסר התארגנות מוקדמת, לא הוכן המטע כראוי לקראת שנת השמיטה, ומתברר שזיתור על הגיזום בשמיטה עלול

בחוס' הראש מ"ק ג ע"א שפרש המפרק בשביעית שהוא מכלל המלאכות שנאסרו - כהורדת עלים או ענפים שמסתירים את השמש הנוצח לפירות, אלא שלשיטתו, נטילת העלה מהאשכול מיעדת לאותה מגמה של הזדרת שמש, ור"ש חולק על ת"ק (ראה משנ"י שביעית ב, ב).

20. ר' חזו"א שביעית, כא, ט"ז "זיורד דהיינו לחים אף בגפן הוא תולדה, וזימור היינו יבשים, ואפשר דזימור בגפן כולל בין יבשים בין לחים, אלא דבשאר אילנות הן בלשון חכמים קירסום ביבשים וזיורד בלחים" וכו'. וראה גם הרב ש. וזיור, "המעין" תמוז תשמ"ז עמ' 20.

21. עיין במחברתי "שמיטת תשמ"ז בכפר עציון" בעמודים 60-61 ובהערה 62 שם, שלמעשה גם הראש"ל צ"ח הגר"מ אליהו שליט"א התיר זאת, והגר"נ קרליץ התיר זאת אפילו בגפנים.

להביא להפסד גדול של העצים ופירותיהם, האם יש במקרה כזה דרך להתיר את הגיוזם בשמיטה?

בשמיטת תשמ"ז נתעוררה בעיה כזו בחלק ממטעי התפוח בכפר עציון. כיוון שהמטע לא נגזם בשישית, נתעוררו בעיות כבר בתחילת השביעית בעת הקטיף של פירות השישית (הפירות סבלו ממכות שמש, נתעוררו קשיי מעבר בין השורות, נשברו ענפים בגלל עומס פרי וכו').

נתברר שאם לא יעשה כל טיפול, יש חשש לנזק רציני וגדול עוד יותר לקראת עונת הקטיף של פירות השמיטה, שחלה בתחילת השנה השמינית. את הטיפול הנחוץ היה צריך לתת לפני ר"ה של השמינית, כיוון שמאוחר יותר העצים יהיו עמוסים בפירות.

לפי מה שהסקנו בדיוננו בפרק הרביעי, גם כאן נראה, שכיוון שמלאכת הגיוזם במטעים בכלל ובתפוח בפרט, איננה בכלל המלאכות שניתן להתיר בגלל "במקום פסידא לא גזור", הרי שהדרך להקל היא לעשות מלאכה זו בשינוי גדול, שניתן יהיה לומר שאין זו מלאכת שדה וזכרם אלא לאוקמי אילנא בלבד. כך אמנם נעשה כשנדרש שהגיוזם יעשה ע"י מכונה המספרת את העצים בגובה אחר.

למעשה, הפתרון שהוצע הינו פתרון דחוק, לענ"ד, כיוון, שאע"פ שמה שנעשה ודאי נעשה למניעת הפסד ונזק ניכר ולאוקמי אילנא, ואף שברור שלא היה חשש במה שנעשה למלאכה שיש בה איסור זמירה דאורייתא, הרי שקשה לומר שהפעולה שנעשתה איננה בכלל מלאכות שדה וזכרם²², ולעיל ראינו, שמלאכת שדה לא הותרה גם לא לאוקמי אילנא; ולמניעת הפסד הותרו רק מלאכות כאלו שמניעתן גורמת בהכרח לנזק ולהפסד כתוצאה כללית, ולא כאשר מדובר במאורע של יחיד, כמו במקרה שלנו שהבעיה הייתה כיוון שהמטע הני"ל לא נגזם כראוי בשנה השישית. אע"פ כן, התיד ביה"ד את הפעולה ע"פ ההנחיות הבאות²³:

א. ניתן להוריד את גובה העצים ("טופינג" בלעז - גיוזם צמרות), וזאת, כדי למנוע נזק ניכר לפירות בגלל חוסר הצללה או בגלל קשיים רציניים בקטיף.

22. ראה ברש"י במס' ע"ז דף נ' ע"כ שפ"י את דברי הגמרא שאין מגזיזין במועד ובשביעית שגיוזם הוא ש"קוטע את הנוף כדי שיוציא נופות הרבה סביבות הגיוזם", וכאן המגמה של הורדת ענפים הייתה גם להצמיח ענפים בצמרות לצורך הצללה ומניעת פגיעה ממכות שמש. בגיוזם כזה יש איסור דרבנן, ולכן, הוא לא הותר אלא בשינוי (חכונתו כמובן, לשנוי משמעותי בצורת הגיוזם ובאיכותו, ראה לקט הלכות שביעית לחקלאים פ"ג, סעיף ו-ב ובהערה 12 עמ' 15 שם) ולמניעת נזק ניכר. אלא שכאמור, גם בשינוי קשה להתיר גיוזם כזה וקשה לראותו כפעולה שאיננה מלאכת שדה וזכרם, הן בגלל מגמתו והן בגלל הטכניקה עצמה הנהוגה ומוכרת כפעולה חקלאית מקובלת.

23. לאחר שקיבלנו את הסכמתם של הפוסקים עמם התייעצנו לפני שהכרענו בעניין. ואולי כאן המקום להעיר שעל ב"ד המבצע את עבודתו נאמנה למען הציבור ולטובתו, מוטל להתייעץ עם פוסקים שעל פיהם נוהג הציבור שאליו מגיעים הפירות, ככל עניין ונושא שמשפיע על כשרות הפירות, שהרי הוא פועל בשליחותם. ראה בעניין זה בפרק אחד עשר העוסק באוצר ב"ד לשיווק הפירות.

- ב. ניתן לחתוך ענפים לצורך יצירת דרך למעבר בין השורות²⁴.
- ג. מלאכות אלו הותרו רק ע"י מכוונה "מספרת" את העץ בגובה אחיד ללא "בחירת" הענפים המתאימים לחיתוך וללא בחירת מקום החתך הרצוי מבחינה מקצועית.
- ד. בכדי לצמצם את החשש לנוק שבחיתוך מכוני, הותר להקדים ולכופף את הענפים שחיתוכם מיותר אל מתחת לגובה שבו תחתוך המכוונה.
- ה. החיתוך הותר לפני שלב החנטה, ובתנאי שיעשה רק בגובה הנחוץ למניעת נזק השנה ולא בגובה האידיאלי לחיתוכים מן הסוג הזה.
- ו. בנוגע לחיתוך השדרה כדי לאפשר מעבר, גם חיתוך זה הותר רק ע"י "משור השדרה" (החותר בקו ישר בדומה לחיתוך בגובה), וגם כאן אין לחתוך מעבר לנחוץ למעבר הטריטוריים²⁵.
- לאחר מעבר המכוונה התיר ביה"ד שתי מלאכות שנועדו למנוע נזק מחמת התייבשות וחדירת מזיקים לעץ, והן:

- א. מריחת מקומות החיתוך במשחה מגינה²⁶.
- ב. חיתוך ענפים שנשברו ע"י המכוונה ונשארו תלויים בחיבור רופף לעץ, ובתנאי שהחיתוך יעשה במקום השבר בלבד (גיזום סניטרי שנועד למניעת התייבשות והעברת מזיקים²⁷).

מבחינת התוצאות, מנע פתרון זה נזקים כבדים שהיו נגרמים למטע אם לא היה מתבצע כל טיפול, ומצד שני, הוא לא הביא לכל שיפור בהתפתחות העצים ובעיצובם. עצם הסכמת בעלי המטע להזדקק לפתרון כזה, שאיננו מוסיף הרבה בריאות לעץ, הוכיחה שאמנם המצב ללא כל פעולה היה עלול להיות המור ורציני ביותר ומטרת הפעולה שנועשה הייתה למנוע נזק כזה²⁸.

9. סיכום ומסקנות

- א. אע"פ שיש מקום להתיר את הזמירה בכרם מחמת הנימוק של "במקום פסידא לא גזור", הרי שהיתר זה הינו דחוק ויש להשתמש באחת מההצעות לתחליפי זמירה

24. כמובן, שחיתוך זה הרבה פחות בעייתי מחיתוך הצמרות, ועליו ניתן בהחלט לומר שאיננו בכלל מלאכת שדה וכרם. לכן, כאן התנאי של חיתוך במשור שדרה ולא ביד איננו הכרחי. ראה גם לקט הלכות שביעית להקלאים פ"ג סעיף ו.

25. ראה הערה 24.

26. ראה גמרא ע"ו נ' ע"ב "וסכין שמן לגיזום כין במועד וכין בשביעית" וברש"י שם שפירש "דאוקמי אילנא בעלמא הוא כדי שלא ימות ואין משביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא".

27. יש מקום לומר שחיתוך כזה איננו בכלל מלאכת השדה והכרם והוי בכלל לאוקמי אילנא שמוחר.

28. יחד עם זאת, פתרון זה איננו פשוט כלל, שהרי ראינו לעיל, שגם במקרה כזה, שניכר שהגיזום מוזק במידה מסוימת, אך הוא גם מועיל תועלת כללית של גיזום, יש מקום להתיר רק כאשר מתכוון לעצים (לעיל סעיף 2 - סוגיית "הלכ יודע אם לעקל אם לעקלקלית" והחזו"א שם).

לשמיטה המובאות לעיל. הדרך העדיפה (מלבד ההימנעות מכל זמירה בשמיטה) היא לבצע את ההקצרות לפני השמיטה שלא בדרך הרגילה, כדי שבעת הסרת השריגים עד לבסיסם בשמיטה עצמה, לא נקבל תוצאה של זמירה רגילה. לאחר מכן, ניתן לקטום ביד את העיניים המיותרות. את הסרת הזמורות הנעשית בשמיטה ראוי לבצע ע"י גוי, או במזמרה שלא מסיימת את החיתוך.

ב. הפתרון של זמירה במזמרת גרמא נראה פחות מבוסס, כיוון שסוף סוף הזמירה נעשית כרגיל וללא כל שינוי באיכות הפעולה. כמו"כ, ספק אם אכן הדבר נחשב לגרמא, שהרי אף אם נאמר שהפעולה נעשית מאליה ע"י המכונה, הרי האדם מכונן את המזמרה למקום החיתוך והרי היא ככלי ביד היוצר.

ג. באופן דומה, ניתן למצוא דרך לגיזומים הנחוצים במטעי אפרסק נקטרינות וכד'. העיקרון, שעליו מבוססות החצעות המעשיות הוא שעיקר מלאכת הזמירה היא חיתוך במגמה להצמיח ענפי פרי חדשים, ואילו פעולה לדילול ענפים, במגמה להקל על העומס המוטל על העץ יתכן ומותרת, לפחות, כשהיא נעשית בשינוי מצורת הגיזום הרגילה.

ד. פעולת גיזום שמגמתה הצמחת ענפים נושאי פרי אסורה מהתורה כמו הזמירה בכרם. אם נטיעה אסורה רק מדרבנן (כפי שנראה מדברי הרמב"ם בפ"א ה"ה), נראה שהוא הדין בגיזום שמגמתו הצמחת ענפי פרי חדשים שיישאו פירות רק בשנה שלאחר שנת השמיטה.

ה. אין להתיר גיזום לצורך טיפול ירוק. במקרה של חשש מהפסד גדול של הפירות יש מקום ואפשרות לעשות טיפול זה ביד ללא שימוש במזמרה, כדין נוטל עלה מהאשכול בשביעית שלדעת הגר"א כך נפסק להלכה להיתר.

ו. קשה מאוד להתיר גיזום במטעים שלא טופלו כראוי בשנים שלפני השמיטה, ומחמת הזנחה זו נוצר צורך לגזום אותם בשמיטה למניעת נזק ניכר לעצים או לפירות. כדיעבד, יש מקום להתיר לעשות זאת, בשינוי ניכר ביותר ובאופן שיהיה בו פגיעה מסוימת לעומת הגיזום הרגיל.